

J. M. Dołęga

"W cieniu człowieka", Jane van
Lawick-Goodall, Warszawa 1974 :
[recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 12/2, 183-187

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Badania nad przesunięciem ku czerwieni linii widmowych obiektów quasi-gwiazdnych, fluktuacje promieniowania radiowego 3C 273 (odkryte po raz pierwszy przez Denta, obecnie są omawiane przez Moffeta i Maltbego), obserwowane szumy fal radiowych o długości 7 cm, stosunek helu do wodoru w gwiazdach i mgławicach gazowych znajdujących się w obrębie naszej Galaktyki, geneza galaktyk eliptycznych, zdają się wskazywać, że Wszechświat w przeszłości był bardziej zagęszczony niż dzisiaj.

Oдноśnie zagadnień z zakresu filozofii fizyki Hoyle stwierdza, że obecnie znane prawa fizyki są niepełne. A w związku z tymi prawami „Właściwości materii są opisywalne i można powiedzieć, że zależą w równym stopniu od struktury praw fizyki, jak i wprowadzonych do nich bezwymiarowych współczynników...” (62).

Całość artykułu jest napisana zwięzłym językiem i utrzymana zasadniczo w płaszczyźnie poznania przyrodniczego z pominięciem końcowych fragmentów z zakresu filozofii przyrodoznawstwa. Bardziej całościowe analizy tych zagadnień można spotkać u D. W. Sciama w: *Kosmologia współczesna*. F. Hoyle nie wspomina w swoim artykule o zagadnieniu antymetrii we Wszechświecie. Możliwe, że bliższe analizy tego zagadnienia mogą ułatwić rozwiązanie problemów kosmologicznych (por. H. Alfén, *Kosmologia i antymateria*, PWN, Warszawa 1973).

J. M. Dołęga

Jane van Lawick-Goodall, W cieniu człowieka, tłum. G. Bujalska-Grüm i L. Grüm, PWN, Warszawa 1974, 342.

1. Praca *W cieniu człowieka* zawiera opis behawioru szympanсів żyjących w środowisku naturalnym w Narodowym Parku Tanzanii — Gome Stream. Jest ona wynikiem długoletniej obserwacji (1960—1970) prowadzonej przez Autorkę i jej męża Hugo, któremu zawdzięczamy wspaniałą kolekcję zdjęć i unikalny film dokumentalny o życiu szympanсів. Dzięki wytrwałości i zdolnościom organizacyjnym Hugo został powołany i funkcjonuje do dziś Gombe Research Centre (s. 9).

Na treść książki składa się cały szereg zagadnień związanych z organizacją badań i prowadzeniem obserwacji na szympanсах w warunkach naturalnych. Oto treść omawianej pozycji: zamiast wstępu Autorka umieściła podziękowanie osobom i instytucjom inspirującym i finansującym badania w Gombe Stream (7—14); całość pracy została ujęta w następujące punkty: Trudne dni (15—29); Pierwsze dni (30—42); Pierwsze obserwacje (43—58); Życie w obozie (59—74); Deszcze (75—88);

Szympanasy przychodzą do obozu (89—105); Życie płciowe Flo (106—116); Przynęcanie (117—130); Flo i jej rodzina (131—142); Hierarchia socjalna (143—163); Rozwój Gombe Stream Research Centre (164—180); Niemowlectwo (181—196); Dzieciństwo (197—209); Wiek dojrzewania (210—222); Zależności między dorosłymi (223—237); Pawiany i drapieżnictwo (238—255); Śmierć (256—268); Matka i dziecko (269—283); W cieniu człowieka (284—298); Nieludzkość człowieka (299—304); Przypisek rodziny (305—317); w zakończeniu Autorka zamieściła Dodatek (318—333) oraz Indeks (334—338).

2. Bogato zróżnicowana i wnikliwa informacja zawarta w książce jest wynikiem długoletniej obserwacji behawioru szympanсів. Oto co pisze Autorka na temat zależności socjalnych: „Stosunki towarzyskie panujące wśród szympanсів bardzo często przypominają zachowanie się ludzi. Być może nawet częściej, niż byśmy chcieli się do tego przyznać. Jedynie więc prowadzenie wieloletnich badań i studiowanie zależności socjalnych w grupie, w której znane są nam stopnie pokrewieństwa, może zapewnić poznanie całej ich złożoności i zawiłości” (163).

Treść książki dostarcza szczególnie informacji w zakresie komunikacji, diety, narzędzi i broni szympansa oraz pozwala ustalić jego rozwój osobniczy i daje pewne podstawy do zrozumienia człowieka.

Odnosnie komunikacji obserwowano w poszczególnych zachowaniach mimikę i głosu, i ustalono, że w stanie agresji wyraz twarzy szympansa jest podobny do wyrazu twarzy w czasie pokazu siły lub momentów ataku bez wydawania żadnego głosu (318). Natomiast przy zabawie twarz staje się ożywiona, szympanś ściąga górną wargę i ukazuje górne zęby oraz wydaje serię dźwięków przypominających pochrząkiwanie zwane śmiechem (318). Wydawanie serii dźwięków „huu” kończące się dźwiękiem „uaa” przy głośnym wciąganiu powietrza występuje w różnych kontekstach, a zwłaszcza podczas zbliżania się do źródła pokarmu, przyłączania się do innej grupy szympanсів, przechodzenia z jednej doliny do drugiej. Dźwięki te służą zapewne do nawiązania kontaktu między rozproszonymi osobnikami lub grupami. Odsłanianie zębów przy całkowicie otwartych ustach występuje u szympansa wtedy, kiedy jest on przestraszony lub podekscytowany: podczas i po ataku, podczas pokazu siły dominanta. Odsłanianie zębów przy zamkniętych ustach jest wyrazem twarzy szympanсів mniej podnieconych i przestraszonych (320). Miękka, pojedyncza sylaba „hu” służy do nawiązania kontaktu między matką a dzieckiem. Głośne szczęknięcie „ua” występuje wtedy, kiedy szympanś chce przestraszyć, natomiast dźwięk „wraa” czysty, długi i wysoki wydają szympanasy wtedy, gdy są zaniepokojone lub zauważają coś niezwykłego w swoim znanym środowisku. „Tym właśnie dźwiękiem — pisze Autorka — witały mnie na początku badań, kiedy przewyciężały już początkową obawę” (322).

W zakresie diety szympanasy jest zwierzęciem wszystkożernym. Z roślin w Gombe Stream szympanasy zjadają około czterdziestu gatunków roślin, pięćdziesiąt gatunków owoców, trzydzieści gatunków liści i pączków oraz niektóre kwiaty, nasiona, korę, rdzeń gałązek, zlizują żywicę lub żują lyko. Obserwowane szympanasy jedzą trzy gatunki mrówek (*Oecophylla sp.*, *Anomma sp.*, *Crematogaster sp.*), gąsienice, ćmy, larwy chrząszczy, os, galasówek, dwa gatunki termitów (*Macrotermes sp.*, *Pseudacanthotermes sp.*), wybierają miód z gniazd pszczół i zjadają ich czerwie. Zjadają jaja i pisklęta ptaków. Ze ssaków najczęściej ofiarą szympanasów padają młode buszboki (*Tragelaphus scriptus*), świnię rzeczne (*Potamochoerus porcus*), pawiany (*Papio anubis*), młode i dorosłe gerezy rude (*Colobus badius*) i czasem chwytają koczkodany (*Cercopithecus ascanius*). Niekiedy zjadają kawałki ziemi zawierające chlorek sodu.

Szympanasy używają różnych przedmiotów jako narzędzi, a mianowicie: kija do obrony, patyczka jako probierza, słomki do polowania na termyty, przeżutych liści jako gąbki, liści do chłodzenia krwawiących ran. Ponadto obserwowano jak szympanasy używały kijów jako lewarów do powiększania otworów podziemnych gniazd pszczół i do otwierania schowków z bananami (328).

Na rozwój fizyczny i psychiczny dziecka ma ogromny wpływ zachowanie matki szympanasy, która może być bardzo tolerancyjna lub może ograniczyć pierwsze próby samodzielnego poruszania się dziecka, może reagować nerwowo na pierwsze próby nawiązania kontaktu z innymi szympanasami lub może na nie zezwalać. Oto schematyczny zestaw zachowań w ontogenezie szympanasy. W drugim miesiącu życia zauważono: ssanie kciuka, łaskotanie od czasu do czasu dziecka przez matkę, przyglądanie się przedmiotom i sięganie po nie, próby odpychania się od matki, przybieranie pozycji wyprostowanej z jednoczesnym trzymaniem się matki. W trzecim miesiącu dziecko szympanasy odpycha się i przyciąga do ciała matki, sięga po przedmioty i przyciąga je, widoczna jest koordynacja ruchów, pierwszy ząb, matka bawi się z dzieckiem coraz częściej i dłużej, na twarzy łaskotanego dziecka pojawia się wyraz rozbawienia i śmieje się ono. W czwartym miesiącu zauważono żucie i polykanie pierwszych kęsów stałego pokarmu. W piątym — zabawy z ręką matki, pierwsze jazdy na jej grzbiecie, pierwsze samodzielne kroki, przerwanie stałego kontaktu z dzieckiem, wspinanie się po gałęzi lub małym drzewku, porywanie dziecka przez któreś z rodzeństwa, całowanie innych. W siódmym miesiącu życia zauważa się nieporadne próby iskania innych; w ósmym — próby budowania gniazd, łagodne ataki ze strony innych i wspinanie się na różowe samice. Agresywne atakowanie innych dzieci zauważa się w szesnastym miesiącu życia oraz stosowanie gestów uspokojenia we właściwym momencie; zaś iskanie na

sposób dorosłych obserwuje się w osiemnastym miesiącu. No początku trzeciego roku życia obserwuje się wyzywające przedstawienia i tzw. „dészowy taniec” oraz żywiołowe ataki na inne młode szympansy i próby poprawnego używania narzędzi. Pod koniec piątego roku życia następuje usamodzielnienie się i w szóstym roku początek gubienia zębów mlecznych oraz pierwsze próby chodzenia bez towarzystwa matki. W ósmym lub dziewiątym roku życia osiągają młode dojrzałość płciową natomiast pierwsze urodzenie dziecka następuje w jedenastym lub dwunastym roku. Samiec zaś w pełni dojrzeva psychicznie około piętnastego roku życia (228—230).

Jane van Lawick-Goodall sugeruje wykorzystanie badań nad szympanсами w Gombe Stream do zrozumienia wielu problemów z behawioru człowieka. Oto niektóre z tych zagadnień: problem agresywnego zachowania się u ludzi; metody wychowania dzieci oraz zagadnienia związane z zapewnieniem szczęśliwej przyszłości sierotom i młodzieży wykołejonej; problem dojrzewania, zagadnienie chorób nerwowych. W związku z tymi problemami prof. Hamburg założył w Stanfordzie dużą zagrodę dla szympansov w celu prowadzenia szczegółowych badań nad problemami agresywności, dojrzewania i opieki matczynej.

Badania prowadzone w Gombe Steam zapoczątkowały współpracę między ekologami, etologami, antropologami, psychologami i psychiatrami. W badaniach tych wzięli udział naukowcy i studenci z uniwersytetów w Dar es Salaam, Cambridge, Stanfordzie i Amsterdamie (322).

Przeprowadzone badania nad behawiorem i dietą szympansov w warunkach naturalnych pozwolą na stworzenie lepszych warunków szympansom żyjącym w niewoli oraz ułatwią ochronę zanikających gatunków.

3. Książka napisana jest zwięzłym i barwnym językiem, co powoduje zainteresowanie czytelnika jej treścią. Wprowadzone imiona własne na oznaczenie poszczególnych osobników pozwalają na uchwycenie ich różnicowania indywidualnego.

Pracą ma charakter sprawozdawczy, obiektywny i dokumentalny; nie brak trafnych uwag natury ogólnej, niemniej całość nie stanowi syntetycznej pracy na temat behawioru szympansov. Materiał zawarty w tej pracy może stanowić materiał do takiej syntezy. Zastosowana metoda pozwoliła Obserwatorem przeżyć przekroczenie barier ewolucyjnych. Oto co pisze na ten temat: „Pewnego dnia, gdy siedziałam w pobliżu niego nad brzegiem maleńkiego źródelika krystalicznie czystej wody, zobaczyłam na ziemi czerwony, dojrzały orzech palmowy. Podniosłam go i podałam Davidowi na dłoni. David odwrócił głowę. Kiedy jednak bliżej podsunęłam rękę, spojrział najpierw na nią, potem na mnie, wziął owoc

i jednocześnie delikatnie przytrzymał mi rękę. Siedziałam bez ruchu. David puścił moją rękę, spojrział na owoc i upuścił go na ziemię... Nie trzeba było wtedy posiadać żadnej wiedzy, aby zrozumieć, że z jego strony był to zwykły gest uspokojenia. Lekki uścisk jego palców powiedział mi nie drogą rozumową, lecz sposobem bardziej pierwotnym, emocjonalnym, że nieprzebyta bariera wieków rozłącznej ewolucji człowieka i szympansa została na parę sekund przekroczone. Była to nagroda, która przeszła moje najśmielsze oczekiwania” (317).

J. M. Dołęga

J. Napier, *Prapoczątki człowieka*, tłum. R. Hołyński, PWN, Warszawa 1975, 327.

Książka *Prapoczątki człowieka* powstała na podstawie odczytów wygłoszonych na początku 1969 roku przez brytyjskiego antropologa Johna Napiera do Członków Przyjaciół Ogrodu Zoologicznego w Waszyngtonie (FONZ). Oryginalny jej tytuł brzmi: *The Roots of Mankind — The story of Man and his ancestors*, London 1970.

Praca *Prapoczątki człowieka* poza wstępem (7—14), Zakończeniem (269—317), Indeksami nazwisk (318—320) i Indeksami rzeczowym (321—327) składa się z następujących rozdziałów: Okiem żyrafy (15—25); Teoria ewolucji i pojęcie gatunku (26—51); Świat naczelnych (52—95); Zwyczaj i środowisko (96—127); Małpy w ruchu (128—166); Małpy na strychu (167—200); Nadchodzi człowiek (201—239); Człowiek staje się człowiekiem (230—268), Nareszcie człowiek (269—311).

Praca omawiana — jak pisze autor — nie jest, „... ani podręcznikiem naukowym, ani popularnym wprowadzeniem do ewolucji człowieka, lecz połączeniem obu tych typów. Sądzę, że będzie ona odpowiadała potrzebom „nieantropologa”, kimkolwiek by on nie był... Świat nauki jest tak skomplikowany, że specjalista w jednej dziedzinie jest na ogół najwyższej „wykształconym laikiem” w drugiej” (8). Problematyka pracy skupia się wokół najważniejszych czynników wpływających na kierunek ewolucji. Do nich autor zalicza: wpływ środowiska, lokomocji, sposobu odżywiania, postawy wyprostowanej, stosunkowo dużego mózgu. Całość jest argumentowana w oparciu o najnowsze dane antropologiczne wykopaliskowe i dane porównawcze dotyczące anatomii oraz behawioru współczesnych naczelnych.

Z aspektów dydaktycznych, poza zwięzłym i barwnym a nieraz dowcipnym językiem, należy wymienić przejrzyste ułożenie materiału oraz